

'De alderbarbarichste natie ter werelt'

De reisbeschrijvingen over Rusland van Sigismund von Herberstein en Johan Danckaert

C. Piso

Inleiding

Over het algemeen zijn zeventiende-eeuwse West-Europeanen in de verslagen van hun reizen naar Rusland negatief in hun beoordeling van dat land. Dat geldt ook voor het verslag van Johan Danckaert. Deze officier uit de Republiek der Verenigde Nederlanden trok aan het begin van de zeventiende eeuw in het Zweedse leger mee naar Rusland en publiceerde zijn belevenissen in het boek *Beschrijvinge van Moscovien...*. De reisbeschrijving van de Habsburgse diplomaat Sigismund von Herberstein heeft een grote invloed gehad op het boek van Danckaert. Von Herberstein maakte bijna een eeuw eerder twee reizen naar Moskou. Hij legde zijn ervaringen vast in het werk *Rerum moscoviticarum commentarii*, dat in West-Europa veel aandacht trok. Het is vaak herdrukt en in vele vertalingen verschenen.

Von Herberstein en Danckaert schreven beiden een boek over de 'alderbarbarichste natie ter werelt'. In beide verslagen komt de persoonlijke belevingswereld van de auteurs duidelijk naar voren. Juist dat maakt de reisbeschrijvingen zo interessant. Men komt niet alleen iets te weten over Rusland en de Russische cultuur maar ook over de schrijver en zijn levensvisie. Daaruit kunnen, gezien in relatie met diens achtergrond, overeenkomsten en discrepanties in de beschrijvingen verklaard worden.

Het onbekende Rusland

Tot de zestiende eeuw was Rusland voor West-Europeanen een relatief onbekend land. Weliswaar onderhielden de Polen en de Zweden toen al geruime tijd nauwe contacten met de Russen maar hun ervaringen waren nauwelijks op schrift gesteld, zodat daarvan alleen in kleine kring kennis genomen kon worden. Het

contact tussen West-Europa en Rusland bleef tot 1500 beperkt tot het handelsverkeer met de Hanzeaten in Novgorod.

Na 1500 kregen Polen en Zweden gegronde redenen hun kennis over Rusland te verdiepen. De expansieve politiek tijdens de regering van Iwan IV vormde een reële bedreiging voor beide landen. Vooral de Lijflandse oorlog, die in 1558 uitbrak, maakte een einde aan de heersende onverschilligheid. Naast de Polen en de Zweden namen ook de Denen en de Baltische steden aan deze oorlog deel waarbij door de Oostzeehandel ook Engelsen en Hollanders waren betrokken. Vanaf dat moment waren de politici aan de Europese hoven genoodzaakt zich met het Moscovische Rijk bezig te houden. Voor Engeland en de Republiek lag de noodzaak voor het onderhouden van officiële contacten met het Moscovische Rijk daarbij eerder in ambitieuze commerciële plannen dan in politieke motieven. Dit verklaart de toenemende uitwisseling van diplomaten en wellicht ook de herdrukken en vertalingen van de *Moscovia* van Herberstein.

Na de *Moscovia*, die voor het eerst in 1549 te Wenen verscheen, volgden meer Westeuropese reisbeschrijvingen. De berichtgeving werd door verschillende factoren beïnvloed. Zo deed de schrijver er verstandig aan rekening te houden met het 'thuisfront'. Het boek van de Engelsman Fletcher bijvoorbeeld werd door de overheid verboden, omdat men meende dat publikatie schade aan de handels-politieke belangen kon toebrengen. Ook de taalbarrière speelde een grote rol; in West-Europa bestond geen mogelijkheid Russisch te leren. De Russen van hun kant werkten ook niet echt mee om buitenlanders een idee te geven van hun land en cultuur. Nieuwsgierige 'toeristen' werden niet toegelaten. Kooplieden hadden de nodige bewegingsvrijheid maar waren zich bewust van hun kwetsbare positie. Het waren vooral diplomaten die, hoewel vaak geïsoleerd, in navolging van Herberstein uitvoerige verslagen schreven.

In de Tijd der Troebelen nam het aantal reisverhalen sterk toe. De bewegingsvrijheid van buitenlanders moet in die periode groter zijn geweest. Ook de inhoud van de verhalen veranderde. Het politieke verleden van het Moscovische Rijk werd sterker belicht, waarschijnlijk omdat de oude structuren in verval waren

geraakt. Het dagelijks leven werd op een andere manier behandeld dan vóór die tijd. Herberstein gaf weliswaar al toe dat de Russen een slechte reputatie hadden, maar nu werden ze meestal als barbaren aangeduid. Het stereotiepe Ruslandbeeld begon vaste vormen aan te nemen.

Sigismund Freiherrn von Herberstein en de 'Moscovia'

Sigismund von Herberstein werd in 1486 als zoon van een burggraaf geboren in een Oostenrijkse provincie dicht tegen de grens van het huidige Joegoslavië. Op school leerde hij zowel Duits als Slavonisch. Hij ging al op jonge leeftijd studeren met waarschijnlijk rechten als hoofdvak en daarnaast (kunst)geschiedenis.

In 1514 werd hij door keizer Maximiliaan tot ridder geslagen en in de Rijkshofraad opgenomen op grond van zijn bijzondere verdiensten in het leger tijdens de oorlog met Frankrijk en Venetië. Al snel kreeg hij diplomatieke taken opgedragen. Van 1516 tot 1518 wordt hij voor de eerste keer met een missie naar Rusland gestuurd. Na de dood van Maximiliaan worden zijn talenten ook door Karel V ten volle benut. Aartshertog Ferdinand laat hem onder meer naar de Nederlanden, Duitsland en Hongarije reizen en weer naar Rusland. Evenals op zijn eerste reis is de vrede tussen Polen en Rusland de inzet. De reis wordt de basis voor het boek van Herberstein. Het ijverig verzamelde materiaal bewerkte hij lang na zijn terugkeer in Oostenrijk. Zijn vele reizen en een ernstige ziekte waren debet aan dit uitstel. Na het verschijnen van de Latijnse uitgave verzorgde Herberstein zelf een Duitse versie. In 1560 verscheen tenslotte ook zijn autobiografie. In 1566, op tachtigjarige leeftijd, stierf hij.

Het feit dat hij Russisch sprak zal hem buitengewoon van pas zijn gekomen. Zo was hij in staat zijn boek ook op de informatie van Russen zelf te baseren. Zijn doen en laten tijdens zijn verblijf was weliswaar aan beperkingen onderhevig, maar op zijn reizen naar Moskou had hij voldoende gelegenheid het 'gewone volk' te ontmoeten. Ook heeft hij de handgeschreven bronnen die alleen in Rusland zelf te bestuderen waren, zoals kronieken, wettelijke verordeningen en kerkelijke regels ter inzage gehad.

De structuur die Herberstein gekozen heeft, komt niet overeen met de structuur die kenmerkend is voor de meeste Westeuropese reisverhalen : heenreis, landschaps- en cultuurbeschrijving, en terugreis. Het eerste deel, over de geschiedenis van Rusland en het tweede deel, over de religieuze aspecten van de samenleving zijn van ongeveer gelijke omvang en samen goed voor een derde van de tekst. De onderwerpen die daarop volgen, zoals militaire zaken, kleding, rechtspraak, omgangsvormen, geldwezen en handel worden slechts kort besproken. Daarna geeft hij een zeer uitvoerige geografische beschrijving van de Moscovische staat en de aangrenzende gebieden. Hij besluit met een relatief korte uiteenzetting over de ontvangst van diplomaten en zijn heen- en terugreis.

De grote waardering voor de wijze waarop Herberstein zijn beschrijving van Rusland vorm heeft gegeven, is niet alleen tot zijn tijdgenoten beperkt gebleven. Zijn degelijke manier van schrijven en zijn nuchtere kijk op de Russische samenleving spreken ook nu nog velen aan. T. Seifert, inleider van de Duitse uitgave van 1966, schrijft bewonderend: 'Sein Russlandbuch, sein Verständnis für andere, wesensfremde Menschen, seine Achtung vor deren Religion und Kultur machen ihn zum Kosmopoliten.'

'Johan Danckaert en zijn Beschrijvinge van Moscovien...'

Een man als Herberstein stelt andere Ruslandreizigers al gauw in de schaduw. Ook Johan Danckaert, ofschoon dit niet in de laatste plaats te wijten is aan het feit dat wij weinig over Danckaert weten. Toch verdient hij onze aandacht, al was het alleen maar uit chauvinistische motieven. Immers, de gedachtenwereld van een man uit de nog jonge Republiek, die in de Tijd der Troebelen al naar Rusland reisde en zijn indrukken in zijn eigen taal liet afdrukken, is de moeite van een nadere studie waard.

De tijd der Troebelen laten de meeste historici in 1598 beginnen. In dat jaar stierf de heersende tsarenfamilie uit. Wetgeving die in dit soort situaties voorzag, was er niet. Er ontspoon zich een strijd om de troon die de Russen intern verdeelde en de Poolse koning kansen bood zijn expansieplannen

ten uitvoer te brengen. Ten slotte riep de tsaar de hulp van Zweden in. Het Zweedse leger, dat voornamelijk uit huurlingen bestond, arriveerde in 1609 in Novgorod. Onder de huurlingen bevond zich Johan Danckaert.

Danckaerts verblijf in Rusland heeft, een onderbreking uitgezonderd, waarschijnlijk van 1609 tot 1614 geduurd. Hij beschrijft de toestand als volgt: 'Men merkt dagelijcx dat de roede haer boven 't hoofd hanghet, want men daer niet anders en siet als destructie van steden, moorden, rooven ende branden, alsoo ick selfs wel over de dertich steden en twee hondert dorpen tot den grondt toe hebbe sien afbranden ende sal naer apparentie het gantsche land in potestaten altruis imperii gheredigeert worden.'

In 1615, het jaar waarin de eerste druk van zijn reisbeschrijving het daglicht zag, verlaat hij de Republiek opnieuw voor een reis naar Rusland. Ditmaal is hij in officieel gezelschap. Een Hollands gezantschap wordt door de Staten naar de nieuwe tsaar, Michael Romanov gestuurd om de handelsbelangen veilig te stellen. Danckaert lijkt ondanks zijn eerdere ervaringen een onbeduidende rol bij deze missie te hebben gespeeld. Goeteeris, de penningmeester, noemt hem slechts tweemaal in het reisverslag dat hij publiceerde. Op de terugreis blijft Danckaert in Stockholm achter. Wat er hierna met hem gebeurd is, is onbekend.

Veel aandacht zal de eerste verschijning van Danckaerts *Beschrijvinge van Moscovien...* waarschijnlijk niet gekregen hebben. Pas in 1652 zou het tweede deel worden opgenomen in een bundel reisbeschrijvingen. De twee latere drukken uit 1660 zijn zeer onvolledig.

Danckaert heeft zijn werk onderverdeeld in twee delen. Het eerste deel staat volledig in het teken van de politieke geschiedenis van het Moscovische Rijk, overeenkomstig de meeste Westeuropese reisbeschrijvingen uit de Tijd der Troebelen. Toch is de structuur anders. Zo worden de heen- en terugreis niet beschreven. In plaats daarvan worden in het tweede deel allerlei aspecten van de maatschappij en cultuur beschreven waarbij de religie de meeste aandacht krijgt. In tegenstelling tot Herberstein en vele andere Westeuropeanen lijkt Danckaert het niet nodig te

hebben geacht geografische gegevens op te tekenen. Had hij dat wel gedaan, dan had hij de informatie van anderen moeten overnemen omdat hij zelf alleen in het uiterste noorden was geweest. Bezwaren tegen kopiëren in het algemeen moeten hem vreemd zijn geweest. Zonder een spoor van twijfel of ongelooft neemt hij allerlei geruchten en roddels in zijn reisverslag op.

Een tekstvergelijking

Als de *Moscovia* en de *Beschrijvinge van Moscovien...* naast elkaar worden gelegd, blijken grote delen letterlijk met elkaar overeen te stemmen, hoewel namen en jaartallen in de Russische geschiedenis hier en daar van elkaar verschillen. Danckaert moet dus zelf kronieken hebben ingezien of een informant hebben gehad. Zodra de kronieken het laten afweten voor de periode na de Mongoolse invallen, worden de beschrijvingen, zowel bij Herberstein als bij Danckaert, chaotisch. Hierbij kunnen van elkaar afwijkende ooggetuigenverklaringen een rol gespeeld hebben.

De religie krijgt bij de West-Europeanen ruime aandacht. Ook hier heeft Danckaert zich laten verleiden informatie uit de *Moscovia* over te nemen. Zijn persoonlijke ervaringen worden de lezer echter niet onthouden. Opmerkelijk is bijvoorbeeld het verhaal over de verering van Sint Nicolaas. Danckaert vertelt wat hem in een herberg in Novgorod is overkomen. Op zijn kamer stond een beeld van deze heilige opgesteld. Zonder dat het beeld hem opgevallen was, was hij gaan slapen. De volgende ochtend kwamen er mannen, vrouwen en kinderen zijn kamer binnen en begonnen te bidden. Danckaert was aangenaam verrast door dit eerbetoon. Pas later kreeg hij in de gaten dat de verering Sint Nicolaas gold. De volgende dagen probeerde hij de luidruchtige verstoring van zijn nachtrust te voorkomen door zijn deur op slot te doen, iets wat de Russen zeer ontstemde.

Behalve onbegrip had Danckaert ook veel kritiek. Die gold met name de geestelijkheid. Ook Herberstein, die zeer uitvoerig ingaat op de verschillen tussen de Russisch-Orthodoxe en de Rooms-Katholieke kerk, had zo zijn bedenkingen, maar die golden

met name de hoge geestelijkheid. Over de priesters zegt hij: 'Sie fürchten nicht um ihr Leben und begehren keine Lohn.'

Negatieve uitlatingen over het militaire apparaat van het Moscovische Rijk komen bij Herberstein en Danckaert voor. Vooral de Russische soldaten moeten het ontgelden. De reputatie van onbarmhartige, onverschrokken mannen die in West-Europa bestond, wordt volkomen tenietgedaan. Bij Danckaert ligt de nadruk op de laffe, oneervolle houding van de Russen tijdens een veldslag: 'Als sij eenighe batalie verlooren hebben, soo siet men de overgeblevene hier ende daer rijden, crijtende ghelijck cleijne kinderen.' De achterstand ten opzichte van West-Europa heeft beide auteurs verbaasd. Het kwam hen onbegrijpelijk voor dat, ondanks de oorlogen tegen Westeuropese landen, moderne wapens en tactieken nog niet in Rusland waren doorgedrongen.

Beiden hebben gemeend twee grote groepen binnen de Russische maatschappij apart te moeten vermelden. In de eerste plaats kon het grote aantal lijfeigenen, slaven of choloppen natuurlijk niet onopgemerkt blijven. De beschouwingen van Danckaert en Herberstein leiden tot de conclusie dat de Russen de voorkeur zouden geven aan lijfeigenschap boven vrijheid. Als argument voor deze stelling voeren zij aan dat vrijgemaakte lijfeigenen zich herhaaldelijk weer verkopen. Danckaert meent zelfs dat de Russen de vrijheid niet aankunnen - het zou ze maar doen vervallen in allerlei uitspattingen. In het heersende systeem zouden de choloppen tenminste hard werken. Danckaert stelt zich harder op dan Herberstein. De laatste brengt opvallend veel begrip op voor de lijfeigenen en heeft oog voor de positie waarin zij verkeren. Hij is met name diep verontwaardigd over de gewetenloze uitbuiting door de adel en de militairen en overweegt: 'Vielleicht is der grosse Armut die in Russland herrscht Ursache für die Bosheit und den Geiz des Volks.'

Danckaert volgt Herberstein grotendeels wanneer deze de slechte positie van de vrouwen, de tweede groep, benadrukt. Buitenlanders zouden slechts zelden Russische vrouwen te zien krijgen, omdat hun mannen hen geen vrijheid gunnen en bijzonder jaloers van aard zijn. Toch leken de vrouwen met hun positie tevreden te zijn. Om deze stelling te staven, vertelt

Herberstein een anekdote die ook door Danckaert is overgenomen. De Russische vrouw van een Duitse smid vroeg aan haar man of hij wel van haar hield. De smid begreep haar niet en vroeg waarom zij aan zijn liefde twijfelde. Daarop antwoordde de vrouw dat zij van zijn liefde nog geen bewijs had gezien: hij had haar nog niet eenmaal goed geslagen.

De normen en waarden in Rusland bleven Danckaert verbijs-teren. Beperkt Herberstein zich tot een droge opsomming van regels en wetten, Danckaert ergert zich voortdurend aan het gebrek aan moraal bij de Russen. Zo zouden arm en rijk in Rusland stelen. Hij illustreert deze mening met het verhaal van een Russische kapitein die, te gast bij een buitenlands gezelschap, gehaast afscheid nam zodra hij kans had gezien enkele zilveren borden in zijn broek te laten verdwijnen. Herberstein laat zich over dergelijke gebeurtenissen niet uit, hoewel het drankmisbruik hem wel is opgevallen. Dat ging ook aan Danckaert niet voorbij. Hij schildert een beeld van halfnaakte, laveloos langs de kant van de weg liggende Russen en noemt het alcoholmisbruik bij vrijwel alle onderwerpen die hij aansnijdt.

Herberstein en Danckaert komen beiden tot de conclusie dat de Russen onbetrouwbaar zijn. Buitenlandse kooplieden worden gewaarschuwd om uiterst voorzichtig te zijn bij het afsluiten van handelsovereenkomsten. Voor een Rus zou een eed iets anders inhouden dan voor een Europeaan. 'Sie schwören und fluchen nämlich, damit Sie betrügen können', schrijft Herberstein, puttend uit eigen ervaring.

Beide schrijvers hebben tijdens hun verblijf een indruk van het landschap en de levensomstandigheden gekregen. In tegenstelling tot Herberstein is Danckaert waarschijnlijk alleen in het noorden geweest. Herberstein geeft de lezer een vollediger beeld van de geografische en klimatologische omstandigheden dan Danckaert die voornamelijk de extreme kou en hitte beschrijft. Herberstein geeft eveneens een beschrijving van Moskou en voegt een kaart van de stad toe. Danckaert heeft vermoedelijk aan de hand van deze kaart zijn beschrijving van de stad opgesteld.

De invloed van milieu, beroep en karakter

Sigismund von Herberstein was een talentvol man en een grote persoonlijkheid. Zijn achtergrond heeft er mede toe bijgedragen dat zijn beschrijving van Rusland zo'n succes werd. Maar ook de inhoud van het verslag en zijn visie op Rusland zijn het gevolg van het milieu waaruit hij kwam, zijn beroep en karakter.

Door zijn veelzijdige opleiding toonde hij interesse in vele facetten van de samenleving. Omdat we weten dat hij een studie (kunst)geschiedenis en recht heeft gevolgd, wekt het geen verbazing dat juist aan deze terreinen veel aandacht wordt geschonken. Immers, de Russische geschiedenis zou pas in de Westeuropese reisbeschrijvingen rond 1600 een gebruikelijk onderwerp worden. Ook de gedetailleerde informatie over het Russische leger moet niet alleen als een tegemoetkoming aan de lezer gezien worden. Het feit dat Herberstein zelf met succes in het leger gediend had zal hier zeker ook mee te maken hebben.

Zijn adellijke afkomst was natuurlijk een voorwaarde voor zijn diplomatieke carrière en het geeft hem de mogelijkheid zich in de hoogste kringen te begeven. De scherpe kritiek die hij op de Russische adel uit is voor de lezer zeer verrassend. De toon waarin Herberstein zijn verslag heeft gezet, is kenmerkend voor een diplomaat in hart en nieren. In voorzichtige en sobere woorden geeft hij gedetailleerde informatie die hem voor West-europeanen van nut leek te zijn. Deze doelstelling moet hem vrijwel continu voor ogen hebben gestaan. Zo kan men ook ten dele de onderwerpen die hij behandelt en de hoeveelheid tekst die hij aan elk onderwerp besteedt, verklaren. Ook is het duidelijk dat hij door zijn positie in staat was over zaken te schrijven waarmee anderen niet in aanraking kwamen. Voor een diplomaat als Herberstein gingen deuren open die voor andere vreemdelingen gesloten bleven. Tegelijkertijd moet deze veelbereisde man tijdens zijn reizen van en naar Moskou ook zeer onder de indruk zijn gekomen van wat hij van het dagelijks leven van de Russen kon waarnemen. Iemand die het zo vaak opneemt voor de lijfeigenen en die kritiek uit op het autocratische systeem, op de bojaren en op de hoge geestelijkheid, moet over

een sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel beschikt hebben.

De *Beschrijvinge van Moscovien...* is de enige bron waaruit we Johan Danckaert kunnen leren kennen. De tekst biedt hiervoor vele aanknopingspunten. Het beeld dat we van hem krijgen past goed bij de denkbeelden die we van een zeventiende-eeuwse militair uit de Republiek mogen verwachten. Ook de spreekwoordelijke Hollandse koopmansgeest is hem niet vreemd. Hoe moet men anders zijn enthousiasme voor de grote hoeveelheden en de vele soorten vis verklaren, of zijn waarschuwing voor de Russische mentaliteit bij onderhandelingen over handelscontacten?

Danckaert moet een calvinistische levensovertuiging hebben gehad. In de hele reisbeschrijving zijn hiervoor aanwijzingen te vinden. Zo vallen zijn afkeurende opmerkingen over de jezuiten op. Een calvinistische moraal en de angst voor zonden zorgen voor de verbijsterde reactie van Danckaert op de handel en wandel van de Russen: 'Sij en sien oock niet aen wat sonden of oncujsheijt zij bedrijven, jae sijn daerinne soo seer 'exederende de limiten van de menscheljkheijt, dat die van Sodoma en Gomorra deselve noyt ghepleecht en hebben.'

Danckaert was op en top officier. Uit de tekst blijkt dat hij persoonlijk getuige is geweest van confrontaties tussen Russen en Polen. Het gevoel voor eer en trots, kenmerkend voor een officier, kan zijn misprijzende opmerkingen over het in zijn ogen laffe gedrag van de Russische soldaten verklaren. In dienst van een vreemde mogendheid, had Danckaert bij zijn publiek niet veel te verliezen. Ook moet de cultuurschok natuurlijk groot geweest zijn. Dat alleen verklaart echter onvoldoende waarom hij zonder een blad voor de mond te nemen zijn ervaringen in Rusland opschreef. Het lijkt erop dat het in zijn aard lag zich op te winden over alles wat afweek van de zeden en gewoonten in zijn eigen deel van de wereld. Zijn spontaniteit zorgde ervoor dat hij er het een en ander in zijn eigen taal vol beeldspraak over opschreef. Het resultaat was de *Beschrijvinge van Moscovien...*

Conclusie

De reisbeschrijvingen van Sigismund von Herberstein en Johan Danckaert maken deel uit van een reeks die als gevolg van de sinds de zestiende eeuw steeds intensievere contacten tussen West-Europa en Rusland ontstond. De *Moscovia* van Herberstein was een succes en werd, ook in later tijd, veel gelezen. De *Beschrijvinge van Moscovien...* van Danckaert is nauwelijks opgevallen.

Het succes van de *Moscovia* lijkt te danken aan de gedetailleerde informatie die erin te vinden is. Eigen ervaringen worden de lezer niet onthouden. Een eigen mening laat de schrijver echter zelden horen. Dit verklaart wellicht dat zijn oordeel nu vaak als mild wordt bestempeld. Weliswaar heeft hij kritiek op de adel en voelt hij mee met de lijfeigenen en de boeren. Toch nuanceert hij ook hier zijn mening door zich af te vragen of deze groepen hun ellendig lot niet over zichzelf afroepen. Een dergelijke nuance is typerend voor Herberstein. Hij was in staat situaties scherp te doorzien met zijn verstand, mensenkennis en ervaring maar hij vergat nooit dat hij een plichtsgetrouw diplomaat behoorde te zijn. Als gevolg hiervan komt zijn opsomming van feiten en gebeurtenissen vaak saai over. Maar de attente lezer is in staat inzicht te krijgen in Herberstein en zijn wereld.

Bij het lezen van de *Beschrijving van Moscovien...* hoeft men minder opmerkzaam te zijn. Danckaert komt onbekommerd voor zijn mening uit. Bij het op schrift stellen van zijn reacties werd hij niet gehinderd door verplichtingen jegens anderen en zijn kritische uitlatingen geven een redelijk beeld van zijn gedachtenwereld. Het kan zijn dat juist daarom zijn reisverslag zo weinig bekendheid geniet. Immers, als men vergeet dat het boek ons een beeld geeft van de schrijver, is het niet veel meer dan een van de vele Westeuropese reisbeschrijvingen die in die periode het Moscovische Rijk negatief afschilderen.

Johan Danckaert heeft er wellicht in bescheiden mate toe bijgedragen dat men ook in de Republiek er vast van overtuigd was dat Rusland, zo niet *de*, dan toch wel één van de 'alderbar-

barichste naties ter werelt' was. Maar in ieder geval heeft hij in zijn werk een openhartig beeld van zichzelf gegeven.

Literatuuropgave

I. Danckaert, *Beschrijvinge van Moscovien ofte Ruslant: gestelt in twee deelen. Waervan het eerste traceert van den stant des Rijcks ende opwat tijd deselve eerst bekend is geweest: met een cort verhael van 't gene daer te lande, zedert tot noch toe meest ghepasseert is. Het tweede van der Moscoviten ofte Russen Religie, Ceremonien, Wetten, Policijen ende Crijchshandel* (Amsterdam 1615).

A. Goeteeris, *Journael der legatie ghedaen inde Jaeren 1615 ende 1616 bij de Edele, Gestrenghe, Hoochgeleerde Heeren, Heer Reijnhoudt van Brederode, Ridder, Heere van Veenhuijzen ...enz., enz.* ('s-Gravenhage 1619).

S. von Herberstein, *Reise zu den Moscowitern 1526*. T. Seifert ed. (München 1966).

S. von Herberstein, *Beschreibung Moskaus, der Hauptstadt in Russland, samt des Moscovischen Gebietes 1557*. B. Picard ed. (Graz 1966).

W. Leitsch, 'Westeuropäischen Reiseberichte über den Moskauer Staat' in: A. Maczak en H.J. Teuteberg ed., *Reiseberichten als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, Wolfenbütteler Forschungen 21 (Hamburg 1982) 153-176.

Th.J.G. Locher, 'Het beeld van Rusland in de zestiende-eeuwse Europese beschrijvingen' in: Th.J.G. Locher, *Geschiedenis van ver en nabij*, Leidse Historische Reeks 14 (Leiden 1970) 223-243.

C. Piso, *De alderbarbarichste natie ter werelt* (Doctoraalscriptie Leiden 1985).

N.V. Riasanovsky, *A History of Russia* (3e druk; Oxford 1977).

K.H. Ruffmann, *Das Russlandbild im England Shakespeares* (Göttingen 1952).